

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Проблеми сучасної психології

**Збірник наукових праць
Кам'янець-Подільського
національного університету
імені Івана Огієнка,
Інституту психології
імені Г.С.Костюка НАПН України**

Випуск 19

Кам'янець-Подільський
«Аксиома»
2013

Рецензенти:

- О.І.Власова** – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології розвитку, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
- Ж.П.Вірна** – доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк
- В.О.Моляко** – академік НАПН України, доктор психологічних наук, професор, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

*Рекомендовано до друку рішеннями Вчених рад
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
(протокол № 11 від 29.11.2012 р.),*

*Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 12 від 26.11.2012 р.)*

Міжнародна редакційна колегія:

С.Д.Максименко, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор (відповідальний редактор); **Г.О.Балл**, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор; **М.Й.Боришевський**, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор; **О.М.Кокун**, доктор психологічних наук, професор; **Л.А.Онуфрієва**, кандидат психологічних наук, доцент (відповідальний секретар); **Н.В.Чепелева**, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор; **А.І.Шинкарук**, доктор психологічних наук, професор (заступник відповідального редактора); **А.Л.Журавльов**, доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент РАО, директор Інституту психології РАН (Російська Федерація); **Антон Фабіан**, професор, доктор габілітований, завідувач кафедри соціальної роботи, Університет Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (Словацьчина); **Беата Анна Земба**, доктор гуманітарних наук у галузі опікунської та соціальної педагогіки, ад'юнкт кафедри соціальної педагогіки Інституту педагогіки Жешівського університету (Республіка Польща); **Марек Палюх**, професор надзвичайний, доктор габілітований гуманітарних наук, завідувач кафедри соціальної педагогіки в Інституті педагогіки Жешівського університету (Республіка Польща).

Міжнародна редакційна рада:

Євген Глива, доктор філософських наук з психології, іноземний член НАПН України, професор-консультант товариства «Дослідження клінічного гіпнозу» (Австралія); **Роман Трач**, доктор філософських наук, професор, іноземний член НАПН України (США); **Альфред Прітц**, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету ім. Зігмунда Фрейда (Австрійська Республіка); **Мірослав Чапка**, доктор наук з освіти, професор, ректор Вищої школи економіки і адміністрації в Битомі (Республіка Польща); **Лешек Фрідерік Коженювські**, доктор габілітований з економіки, професор, Президент Європейської асоціації безпеки (European Association for Security), науковий редактор загальноєвропейського наукового журналу «Безпекознавство» (Республіка Польща); **В.І. Луговий**, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, віце-президент НАПН України, директор Інституту вищої освіти (м. Київ, Україна); **В.В. Рубцов**, доктор психологічних наук, професор, академік РАО, ректор Московського міського психолого-педагогічного університету, директор Психологічного інституту РАО (Російська Федерація); **О.Я. Чебикін**, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, ректор Південноукраїнського педагогічного університету (м. Одеса, Україна); **Т.С. Яценко**, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, професор Кримського гуманітарного університету та директор Центру глибинної психології НАПН України при Республіканському вищому навчальному закладі «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта, Україна).

П 68 Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 19. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. – 860 с.

У збірнику наукових праць висвітлюються найбільш актуальні проблеми сучасної психології, представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних і закордонних дослідників. Здійснено аналіз проблем, умов і труднощів психічного розвитку, вікових та індивідуальних особливостей становлення особистості й психології навчання.

Збірник наукових праць адресовано професійним психологам, докторантам і аспірантам, усім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку психологічної науки.

УДК 378(082):159.9

ББК 74.58+88я43

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 19651-9451 ПР від 30.01.2013 р.
Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України з психології
(Постанова Президії ВАК України № 1-05/2 від 27 травня 2009 року)

© Автори статей, 2013

© «Аксіома», видання, 2013

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University
G.S.Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of
Pedagogical Science of Ukraine

Problems of modern psychology

**Collection of research papers of
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko
National University,
G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the
National Academy
of Pedagogical Science of Ukraine**

Issue 19

Kamianets-Podilskyi
“Aksioma”
2013

Reviewers:

- O.I.Vlasova** – Doctor of Psychological Science, Professor, head of Developmental Psychology Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
- Z.P.Virna** – Doctor of Psychological Science, Professor, Dean of the Psychology Faculty, Lesya Ukrainka East European National University, Lutsk
- V.O.Molyako** – Academician of the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine, Doctor of Psychological Science, Professor, G.S.Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine, Kyiv

*The publication is approved by the resolutions of the Scientific Boards of
G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical
Science of Ukraine (Protocol № 11 of 29.11.2012),*

*Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University
(Protocol № 12 of 26.11.2012)*

International editorial board:

S.D.Maksymenko, Full Member of the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine, Doctor of Psychological Science, Professor, Director of G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine, (Editor-in-Chief), Ukraine; **G.O.Ball**, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine, Doctor of Psychological Science, Professor, Ukraine;; **M.Y.Boryshevsky**, corresponding member of the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine, Doctor of Psychological Science, Professor; **O.M.Kokun**, Doctor of Psychological Science, Professor, Ukraine;; **L.A.Onufriieva**, Candidate of Psychological Science, Assistant Professor (Chief Secretary), Ukraine; **N.V.Chepelieva**, Full Member of the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine, Doctor of Psychological Science, Professor, Ukraine; **A.I. Shynkaryuk**, Doctor of Psychological Science, Professor (deputy editor); **A.L.Zhuravlev**, Doctor of Psychological Science, Professor, Corresponding Member of RAE, Director of Institute of Psychology of the Russian Academy of Science (Russian Federation); **Anton Fabian**, Professor, dr hab., Pavol Jozef Šafárik University in Kosice (Slovak Republic); **Beata Anna Zięmba**, Doctor of Humanities in Tutorial and Social Pedagogics, Senior Lecturer, Rzeszów University (Republic of Poland); **Marek Paluch**, Associate Professor, Dr hab. in Humanities, Rzeszów University (Republic of Poland)

International Editorial Council:

Eugene Hlywa, Philosophy Doctor in Psychology Foreign Member of the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine, Consulting Professor at The Australian Society of Clinical Hypnotherapists, (Australia); **Roman Tratch**, Doctor of Philosophical Science, Professor, Foreign Member of the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine, (USA); **Alfred Pritz**, Professor, Doctor of Psychology and Pedagogy, Rector of Sigmund Freud University, (Republic of Austria); **Miroslaw Czapka**, Doctor of Educational Science, Professor, Rector of The University of Economics and Administration in Bytom, (Republic of Poland); **Leszek Frederyk Korzeniowski**, dr hab. in Economics, Professor, President of European Association for Security, Scientific Editor of all European Academic Journal «Defense and Strategy» (Republic of Poland); **V.I.Luhovyi**, the First Vice President of NAPS of Ukraine, Academician of NAPS of Ukraine, Doctor of Pedagogical Science, Professor (Ukraine); **V. V.Rubtsov**, Doctor of Psychological Science, Professor, Academician RAE, Rector of Moscow State University of Psychology and Education, Director of Psychological Institute of the Russian Academy of Education, (Russian Federation); **O.Y.Chebykin**, Full Member of the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine, Doctor of Psychological Science, Professor (Ukraine); **T.S.Yatsenko**, Academician of NAPS of Ukraine, Doctor of Psychological Science, Professor (Ukraine)

P 68   **Problems of Modern Psychology:** Collection of research papers of Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / edited by S.D.Maksymenko, L.A.Onufrieva. – Issue 19. – Kamianets-Podilsky: Aksioma, 2013. – 860 p.

The collection of research papers is devoted to the scientific discussion of the most actual issues in contemporary psychology. It presents a wide range of scientific works by Ukrainian and foreign researchers. It presents an analysis of the issues, conditions, and difficulties of psychological development, age-related and individual differences in the development of an individual and psychology of education.

The target readership of the collection of research papers includes professional psychologists, graduate and postgraduate students, as well as everybody else who shows interest in the current state of psychology as a science.

UDC 378(082):159.9
LBC 74.58+88ya43

*Certificate of state registration of the printed
source of mass medium KB № 19651-9451 IIP of 30.01.2013
This publication is listed in Special editions of HAC of Ukraine in Psychology
(HAC Presidium Resolution № 1-05/2 of 27 May 2009)*

© Authors of the papers, 2013
© “Aksioma”, publication, 2013

Проблема соціокультурного фактора поведінки особистості у роботах зарубіжних психологів

У статті розглядаються теоретичні концепції соціальної поведінки особистості у роботах зарубіжних психологів. Аналізуються різні точки зору на рушійні сили соціальної поведінки етнічних груп. Аналізуються підходи до вимірювань і диференціації соціальної поведінки особистості. У культурно-історичному аспекті визначається роль соціального середовища у формуванні індивідуального життєвого шляху особистості. Вивчення соціальної поведінки в рамках психологічних досліджень – це спроби створити цілісну картину способу життя народу, який об'єднаний певними загальними цінностями, проживає на фіксованій території, що обмежує просторові параметри культури в силу природно-географічних факторів.

Ключові слова: суспільство, соціальна поведінка, культура, етнос, життєвий простір, соціальна структура.

В статье рассматриваются теоретические концепции социального поведения личности в работах зарубежных психологов. Анализируются разные точки зрения на движущие силы социального поведения этнических групп. Анализируются подходы к измерениям и дифференциации социального поведения личности. В культурно-историческом аспекте определяется роль социальной среды в формировании индивидуального жизненного пути личности. Изучение социального поведения в рамках психологических исследований – это попытки создать целостную картину образа жизни народа, который объединен определенными общими ценностями и проживает на фиксированной территории, ограничивающей пространственные параметры культуры в силу природно-географических факторов.

Ключевые слова: общество, социальное поведение, культура, этнос, жизненное пространство, социальная структура.

Сьогодні у нашому суспільстві і глибинному світі гостро стоїть питання про якість життя людини, задоволення її потреб у нормальних, сприятливих, тобто якісних умовах життя. До них відносяться не тільки потреба в якісній їжі, воді, повітрі, умовах проживання, але і потреба у сприятливому соціальному самопочутті. Якщо зневажання екології «матеріально» веде до погіршення тілесного здоров'я, то ігнорування законів і вимог еколо-

гії «психологічної» може призвести до моральної, культурної, а потім і інтелектуальної деградації населення.

Для кожної людини, де б вона не знаходилося і який би «простір» не виходив на перший план, важливо, як до неї ставляться люди з цього простору (члени сім'ї, друзі, сусіди, колеги, співгромадяни). Ці впливи додаються, утворюючи «соціальний простір». Відомо, які складні, багатогранні, а іноді і важкі такі впливи. Екологічна психологія соціальної поведінки людини забезпечує пошук гармонії у зовнішніх та внутрішніх психологічних просторах.

Активність суб'єкта розгортається у просторі об'єктів культури і соціальної взаємодії з іншими людьми, причому кожен її вид має свій рівень суб'єктивної організації. У таких просторах людина постійно стикається з складними ситуаціями які вона вимушена опановувати. Враховуючи недостатність розкриття у вітчизняній психологічній літературі проблематики опанування у соціальному просторі особистості, **метою нашої статті** є теоретичне обґрунтування психологічних теорій впливу соціально-культурних умов на самосприйняття і поведінку особистості.

Досвід прожитого, в якому сама людина може підвести собі підсумок і який містить ієрархію важливих для неї соціальних настановлень, цінностей, відносин, складає суб'єктивний досвід особистості. Саме він сприяє або протистоїть ефективним способам організації суб'єктивної активності. Саме досвід допомагає організувати і налагоджувати інтерсуб'єктивні відносини, включатися у життєдіяльність соціальних груп, творчо модифікувати засвоєні регулятивні механізми у соціальній поведінці.

Соціокультурний фактор поведінки особистості розглядається нами через запит як інтра-, так і інтеріндивідуальних, соціально-психологічних якостей суб'єкта, тобто деяких особливостей його міжособистісних відношень і соціальної взаємодії. Тут маються на увазі соціокультурні і міжкультурні особливості, настановлення (особистісні і дитино-батьківські, комунікативні), рольові позиції і гендерна ідентичність, входження суб'єкта в систему соціальних відношень і соціальної підтримки і т. ін.

При цьому ми впевнені, що ефективність і якість соціальної адаптації задаються різноманітними ієрархічними рівнями регуляції і саморегуляції соціальної поведінки суб'єкта, пов'язаними також з усіма компонентами активності суб'єкта соціальної поведінки, в тому числі, диспозиційним, динамічним і регулятивним факторами.

Розглянуті соціокультурні фактори соціальної поведінки забезпечують суб'єктові зворотні зв'язки, які він дістає від інших суб'єктів, що забезпечують свідому саморегуляцію суб'єкта, в тому числі, у виборі стратегій і стилів поведінки у важкій життєвій ситуації.

Ми відносимо до соціокультурного фактора соціальної поведінки соціальну психологію опанування, соціальну взаємодію і міжособистісні відносини – дітей і батьків, подружні, товаристські, професійно-ділові, культурний контекст як самостійну детермінанту успішного/несумісного опанування.

Вивчення соціальної поведінки особистості потребує застосування міждисциплінарного підходу, за допомогою якого можна розглянути різні аспекти цього феномена у спектрі різних наукових напрямків, а також визначити коло питань, що залишилось нез'ясованим. Водночас досягнення різноманітних наукових концепцій не слід механічно синтезувати, оскільки, незважаючи на міждисциплінарний характер згаданої проблематики, її слід розглядати лише з позиції сучасної наукової парадигми.

На увагу також заслуговує той факт, що усі існуючі підходи до вивчення соціальної поведінки особистості зробили значний внесок у розгляд цього питання. Проте їх досягнення виявилось недостатньо, оскільки «концепція «соціальної поведінки» так і не набула єдиного загальноприйнятого вигляду, а дослідження в цій сфері практично з моменту свого зародження розкололися на множини конкуруючих між собою напрямків, синтезувати досягнення яких довгий час ніхто не намагався» [1, с. 57].

Генеza наукових досліджень національних характеристик різних народів пройшла декілька стадій – від вивчення індивідуального характеру до розгляду власне поняття «соціокультурний характер» та його сутності. Психологічні особливості народів стали об'єктом розгляду багатьох наук: етнографії, етнології, філософії, етнопсихології, психологічної антропології, історичної етнології тощо [10, с. 74]. Соціокультурний фактор розглядався різь призму «культурного характеру» у вченнях послідовників фрейдизму та постфрейдизму, у дослідженнях особистості в контексті культури та суспільства [4, с. 25].

В рамках даного дослідження суттєвим є розгляд різних концепцій вивчення соціальної поведінки, оскільки вони пропонують ряд важливих положень, що можуть слугувати інструментарієм для з'ясування основних аспектів нашого дослідження.

Перші спроби тлумачення терміна «характер» та фрагменти етнопсихологічних знань зустрічаються ще в працях античних

філософів. Проте на початковій стадії становлення досліджень, що стосувалися вивчення соціальної поведінки, всі спроби дати психологічний портрет певного народу зводилися до простого звичного переліку певних характеристик, які часто відрізнялися між собою.

На відміну від попереднього античного етапу, епоха просвітництва в працях Ш. Монтеск'є, Д. Юма, Г. Гегеля [5, с. 35] пропонувала філософське осмислення психологічних характеристик різних народів. У той час значного поширення набував географічний напрям (або напрям географічного детермінізму), суть якого зводилася до надання прерогативи кліматичним та іншим природним умовам у формуванні національних особливостей.

Ш. Монтеск'є, представник географічного детермінізму, вважав клімат визначальним фактором впливу на формування відмінних національних рис. Просвітник писав, що «багато речей керує людьми: клімат, релігія, закони, принципи правління, приклади минулого, звичаї, традиції; в результаті всього цього формується загальний дух народу» [4, с. 57]. До фізичних факторів, які впливають на перших етапах розвитку на історію суспільства та загальний дух народу, він відносив географічне положення, клімат, ландшафт. Ш. Монтеск'є пов'язував залежність духовного складу та стилю мислення народів від способу їхнього життя, який, у відповідності до концепції вченого, повністю визначається умовами природно-географічного середовища. До моральних факторів він зараховував закони, релігію, звичаї, традиції, норми поведінки, які набувають великого значення в цивілізованому суспільстві [5, с. 24].

Народна психологія, яку Ш. Монтеск'є називає «загальним духом» народу, є продуктом не лише клімату, але й низки інших соціальних факторів, що на певному етапі розвитку мають вирішальний вплив на формування соціальної поведінки особистості. Вдача та звичаї відрізняються один від одного тим, що перші регулюють психіку народу, а другі – його зовнішні вчинки. Зв'язок і поєднання різних моральних рис в загальному дусі нації відбувається не хаотично: одна психологічна риса, що є характернішою для певного народу, зумовлює появу іншої, вже чітко визначеної риси.

Д. Юм [6, с. 19] також надає прерогативу природним та соціальним (моральним) факторам впливу, з яких останні, на його думку, є головними в становленні національних рис. Вчений переконаний, що національні особливості формуються на осно-

ві спілкування у професійній діяльності. Схожі інтереси людей сприяють становленню загальнонаціональних характеристик. Іншими словами, Д. Юм намагався співвіднести риси соціальної поведінки зі специфікою та особливостями професійних груп. Загалом вчений висловив глибокі ідеї щодо сутності соціальної поведінки, факторів його формування, а також її ролі в житті народу.

У руслі німецької класичної філософії, що стала методологічною основою етнопсихології, інтерпретацією соціальної поведінки став «народний дух». З точки зору німецького філософа Г. Гегеля народний дух має три джерела:

- «першопочаткова диспозиція народного характеру» (вроджена характеристика). Значну роль тут відіграють расові відмінності, які модифікуються у соціальній поведінці;
- вони безпосередньо пов'язані з другим джерелом – природним середовищем, яке впливає на процес формування національного характеру;
- умови часу, тобто традиції та історичні обставини [7, с. 52].

Г. Гегель вважав, що кожний народ має свій особистий дух, проте не кожний народ це усвідомлює. Усвідомити своєрідність власного духу можуть народи, які мають розвинену культуру. Коли оточуюче середовище не сприяє розвитку культури, то цього може і не статися. Народний дух усвідомлює себе в релігії, мистецтві, системі права, політиці, філософії тощо.

Дух народу, на думку Г. Гегеля, дає субстанційну основу індивіда. Народний дух первинний по відношенню до індивіда. Навіть всесвітньо відомих історичних індивідів неможливо пізнати поза народним духом і часом [8, с. 24]. Отже, важливими досягненнями цього періоду були спроби встановити зв'язок між психологічними рисами етносу та природними, географічними і соціальними умовами його проживання.

Гегелівська теорія «народного духу» стала основою дослідження соціальної поведінки другої половини XIX століття у працях німецьких вчених М. Лацаруса, Х. Швейцеля та В. Вундта [1, с. 42], які вперше здійснили науковий аналіз національної психології народів та сприяли становленню етнопсихології як самостійної науки.

Х. Штейнталь та М. Лацарус [10, с. 75] не лише наголошували на факті існування психологічних просторів нації, але й намагалися пояснити причину відмінностей народів. Основний зміст їхньої концепції полягає в тому, що завдяки єдиному похо-

дження та середовищу проживання «усі індивіди одного народу носять відбиток особливої природи на своєму тілі та душі», при цьому «дія тілесних впливів на душу викликає відомі нахили, тенденції схильності, властивості духу, які є однаковими у всіх індивідів, в результаті чого всі вони володіють одним і тим же народним духом» [10, с. 61]. Дослідники також виділили елементи народного духу, якими вони вважали мову, літературу, мистецтво, міфологію, релігію тощо.

У своїй праці «Думки про народну психологію» філософ М. Лацарус та філолог Х. Штейнталь [10, с. 81] виділяють два напрями у дослідженні народної психології: абстрактний та прагматичний. Завданням першого напрямку є аналіз народного духу та його елементів, в той час як представники прагматичного напрямку займаються вивченням конкретних народів.

Х. Штейнталь та М. Лацарус пропонували розгляд народної психології у трьох аспектах: психологічному, антропологічному та історичному. Психологічний аспект вивчення народної психології базувався на тезі стосовно того, що людина є складовою суспільства, яке здійснює на неї свій вплив і лише в суспільстві вона може реалізувати свій потенціал [10, с. 61].

Отже, дослідники Х. Штейнталь та М. Лацарус першими зуміли представити концепцію народної психології як самостійної науки, окреслили коло її завдань та проблем, а також зробили спробу інтерпретувати поняття народного духу як центрального у дослідження психологічних рис різних народів. Проте недоліком їхнього підходу, на нашу думку, був акцент на складових елементах «народного духу», в той час як аналіз на виявлення дійсних факторів, які визначили специфічні риси та особливості культурних особливостей соціальної поведінки, залишилися поза увагою вчених.

Ідею створення психології народів як окремої галузі науки відстоював також і В. Вундт, який центром уваги етнопсихології вважав не лише культурні надбання, мову, міфологію, релігію та звичаї, але також мистецтво і науку, загальний розвиток культури та її розгалуження, навіть історичні долі та загибель окремих народів, так само як історію всього людства.

На його думку, уся сфера дослідження повинна розділитися на дві частини: абстрактну, головним завданням якої є вивчення умов та законів «народного духу», та конкретну, основним акцентом якої є характеристика духу окремих народів та форми їх розвитку.

В той же час В. Вундт представив іншу концепцію етнопсихології, яка базувалася на ідеї неприпустимості зведення загаль-

них психологічних процесів до рівня індивідуальної психології. Суть психології народів В. Вундт розумів інакше, ніж Х. Штейнталь та М. Лацарус: він забезпечував наявність у народному духові, незалежного від індивідів субстанційного ядра. В емпіричній психології, на його думку, душа – це неопосередкований зв'язок психологічних явищ. Замість субстанційного розуміння В. Вундт підтримує «актуальне» розуміння природи душі: народний дух як продукт спільного існування та взаємодії людей має таке ж реальне значення, як індивідуальна душа.

Отже, В. Вундт розглядав душу народу не як просту суму особистісних рис індивідів, а їх зв'язок та взаємодію, які визначають особливості та закономірності розвитку певного народу. «Народним духом» В.Вундт називав вищі психічні процеси, які виникли внаслідок спільної взаємодії багатьох індивідів. Як метод дослідження народного духу вчений пропонував аналіз конкретно-історичних продуктів народу – мови, міфів, звичаїв.

Отже, вже на початку ХХ століття не підлягав сумнівам факт існування відмінних психологічних характеристик різних народів, тобто достовірною вважається теза, що кожному народу властивий свій особливий психологічний склад. Поняття «психологічний склад народу» співвідносилось із поняттям «соціальна поведінка». Водночас вченими здійснювалися спроби дослідити сутність цієї категорії, реалізувався пошук складових особливостей поведінки, які були притаманні усім членам етнічної спільноти.

На думку С. В. Лур'є, підходу Ф.Боаса був притаманний соціальний детермінізм, тобто такий погляд на людське суспільство, коли і поведінка, і спосіб думок індивіда повністю пояснюються причинами соціальними або культурними, а індивідуальні особливості людини і її вільна воля ігноруються, при розгляді культури з позиції її носія, а також відвертий агностицизм.

Послідовники Ф. Боаса, які продовжували дослідження, окреслені вченим, розуміли, що культуру не завжди доцільно розглядати як суму певних складових, а тому спрямували свою увагу на вивчення внутрішнього регулятора, який би поєднував культурні компоненти в єдине ціле.

Послідовниця Ф. Боаса М. Мід виводила всі теоретичні постулати з польових досліджень, оскільки саме до цього закликав Ф. Боас. В рамках дослідження соціальної поведінки М. Мід розглядала три основні аспекти:

- порівняльний опис певних культурних конфігурацій;
- порівняльний аналіз догляду за дітьми та дитячого виховання;

- вивчення моделей міжособистісних відносин.

У працях дослідниці етичні аспекти частково розглядаються крізь призму психоаналізу та експериментальної психології. Тому доцільним є розгляд психоаналітичних концепцій, що мали помітний вплив на розвиток етнопсихологічних досліджень. Процес психоаналітичної теорії разом з прогресом природних та соціальних наук зумовив появу нової концепції, основою якої була не ідея відособленої особистості, а ідея взаємовідносин людини з іншими людьми в суспільстві, з природою, самим собою.

Головним постулатом психоаналізу була теза стосовно того, що вся людська культура створена на основі біологічно детермінованого процесу перетворення сексуального інстинкту людини в інші сублімовані види діяльності. Характеризуючи теорію психоаналізу, відомий психолог Ф.В. Бассін зазначив, що сутність фрейдівського вчення полягає у визнанні фатального антагонізму між витісненим переживанням і свідомістю, який призводить до антагонізму між людиною та соціальним середовищем.

Однією з причин, яка пояснює проникнення ідей З. Фрейда у вивченні соціальної поведінки, є його універсальне (незалежне від культури) трактування людської природи та людського розвитку. Думки етнологів щодо впливу практики дитячого виховання на формування відмінних психологічних характеристик різних народів ґрунтується на ідеях психоаналізу стосовно формування людської особистості в ранньому дитинстві.

На думку С. В. Лур'є, основними ідеями З. Фрейда, які стали основою психологічної антропології, є наступні:

- динамічна концепція особистості, відповідно до якої психіка людини має свідомий та підсвідомий пласти, розмежовані захисним бар'єром, який придушує імпульси несвідомого, що можуть спричинити конфлікт особистості із соціальним середовищем;
- концепції психосимволічного механізму, за допомогою якого несвідоме (образи, бажання, спогади, фантазії) сублімує у пізнанні людини і не породжує конфлікту;
- концепція формування несвідомого шляхом витіснення у нього всього травмуючого досвіду людини (перш за все це стосується раннього дитинства).

Іншими словами, на відміну від фрейдівської концепції культури, у концепції К. Юнга значно глибше аналізується несвідоме, що розглядається як визначена сукупність певних фундаментальних образів-символів, які є важливими для кожної цивілізації.

Наслідком впливу психоаналітичних концепцій стала теорія «базової особистості» (basic personality structure) А. Кардінера та Р. Лінтона. На думку вчених, «базова особистість» формується на основі єдиного для певної культури досвіду та включає в себе такі особистісні характеристики, які роблять індивіда максимально схильним до цієї культури, дають йому можливість відчувати задоволення та безпеку в її рамках. Іншими словами, базова особистість – це адаптація індивіда до життєвих реалій конкретної культури.

А. Кардінер та Р. Лінтон інтерпретували соціальну поведінку великої групи, як домінуючі в суспільстві конфігурації особистісних рис та характеристик, які передаються із покоління в покоління через виховання. Вивчення соціальної поведінки передбачає аналіз частоти поширення різноманітних особистісних характеристик індивідів певного суспільства.

У формуванні базової особистості вчені виділяли, так звані, «первинні суспільні інституції», які включають в себе основні способи життєдіяльності, практику догляду за дітьми, їх виховання і соціалізацію. Такі інституції є відповідальними за формування єдиних для всіх носіїв певної культури психологічних травм, які, на думку А. Кардінера, послідовника психоаналізу З. Фрейда, і формують структуру особистості. Такі психологічні травми нейтралізуються у «вторинних суспільних інституціях»: фольклорі, мистецтві, принципах соціальної організації.

Велике значення в концепції «базової особистості» А. Кардінер приділяв поняттю «проективної системи», яку вчений визначав як сукупність процесів, за допомогою яких дійсність трансформується і пропускається в сферу свідомості у символічній формі. Формування «проективної системи» здійснюється наступним шляхом: початковий досвід, який визначає сприйняття та емоційно скеровує інтереси особистості, узагальнюється і функціонує, як зовнішня об'єктивна реальність. Саме ця реальність впливає на поведінку особистості та викликає у людини страх стосовно певних вчинків. Як реакцію, в рамках проективної системи, людина приписує собі певні якості, і в результаті цього страхи стають непереборними. Наступним етапом є раціоналізація, що зумовлює створення системи, в рамках якої ці страхи психологічно нівелюються.

Отже, А. Кардінер припускав, що група психічних та поведінкових ознак основ особистості складається з наступних компонентів: комплексів ідей, цінностей особистості, комплексу захисних механізмів, індивідуальної системи безпеки; із су-

купності норм, що засвоюються особистістю та входять до складу її супер-его. Складові елементи базової особистості однакові у різних народів, а норми існування особистості – різні. Іншими словами, базова особистість – середній психологічний тип суспільства, база його культури. У А. Кардінела центр вивчення переноситься з самої культури на її психологічні особливості, які пов'язані з індивідуальною психологією, що формується в ранньому дитинстві. Розуміння базової особистості передбачає вивчення вторинних інституцій – фольклору, міфології, ритуалів тощо, адже саме вони відображають її психологічні особливості.

Тому, головні ідеї А. Кардінела та його однодумців можна узагальнити наступним чином. З перших днів життя на дитину здійснює вплив оточуюче середовище і, перш за все, специфічні способи догляду за нею, притаманні певним народам. Ці враження раннього дитинства накладають свій відбиток на особистість впродовж всього життя. Оскільки в середовищі кожного народу спроби догляду за дітьми майже однакові (чого не можна стверджувати, порівнюючи відмінні між собою народи), то «у членів певного суспільства», «багато елементів особистості є загальними», проте «норми особистості в різних суспільствах відрізняються між собою».

Як зауважує В. М. Шейко, «у визначенні базисного особистісного типу» вихідними є чотири постулати:

- ранній досвід має тривалий вплив на особистість;
- схожий досвід формує подібні особистісні структури;
- практика виховання складається у моделі, але вони не бувають цілком ідентичні в різних сім'ях одного суспільства;
- виховання дітей відрізняється в різних суспільствах».

Проте при спробі виділити конкретний тип особистості в певному суспільстві, вчені зазнали невдачі, тому розробили нову концепцію мультимодальних суспільств. Зазначена концепція полягала в тому, що в певних спільнотах існує декілька переважаючих типів (тобто декілька модальних особистостей), жоден з яких не є домінуючим.

Іншими словами, дослідники прагнули зрозуміти становлення та розвиток особистості у взаємодії із соціальним середовищем. Аналізуючи процес соціалізації особистості в суспільстві, дослідники вводять поняття «соціальна поведінка», яка «репрезентує суть складу поведінки, спільну для більшості членів певної культури». Саме соціальна поведінка функціонує як основа пристосування індивіда до суспільства.

Дослідник Е. Фромм не заперечує наявність індивідуальних характеристик між членами певної спільноти, що відрізняє їх між собою. Причинами таких відмінностей вчений називає особливості особистостей батьків, психічні та матеріальні особливості соціального середовища та особливості конституції індивіда (особливо темпераменту). Формування індивідуального характеру відбувається в процесі зіткнення життєвих, індивідуальних переживань, а також тих, які зумовлені культурою з темпераментом та фізичною конституцією індивіда. Іншими словами, позиція Е. Фромма передбачала наявність відмінностей між соціальними вимогами або соціально узгодженою структурою особистості (та, яка може функціонувати найкращим чином в цьому суспільстві) та дійсною модальною особистістю, яку можна розпізнати у більшості членів суспільства.

В основі типологічного підходу Е. Фромма лежать орієнтації, за допомогою яких індивід вступає у відношення зі світом. Особливості взаємодії людини з предметним та соціальним світом визначають її орієнтації. Е. Фромм виділяє дві орієнтації: продуктивну та непродуктивну. Типи поведінки, які визначаються цими орієнтаціями, він вважає «ідеальними типами», оскільки поведінка кожної особистості представляє собою сукупність всіх чи деяких з цих орієнтацій, одна з яких є домінуючою.

Вивчення взаємозв'язку орієнтацій поведінки та соціальної структури дає можливість зрозуміти фактори формування поведінки та проаналізувати роль специфічних орієнтацій у функціонуванні суспільства. На думку дослідника, вплив культури на індивіда має глибинний характер: мова йде не лише про вплив культурних моделей та соціальних інститутів на окрему особистість, але й про те, що «вся особистість звичайного індивіда штампується за зразком відносин прийнятих між людьми, і тут настільки велика вирішальна роль соціально-економічної та політичної структури суспільства, що в принципі з аналізу одного індивіда можна вивести уявлення про всю соціальну структуру, в якій він живе».

Отже, Е. Фромм трактував соціальний характер як співвідношення між соціально-економічними відносинами та ідеалами суспільства, і саме таке співвідношення визначає зміну соціальних характерів, а та частина суспільно значимих цінностей, що характеризуються найменшою мінливістю, утворює основу ментальності.

Для дослідження соціальної поведінки особистості вчені розробили особливий метод вивчення «на відстані». Основна ідея

методу зводилася до вивчення документів, які відносилися до сучасності так, ніби вивчалася культура минулих віків, хоча дослідники іноді продовжували використовувати елементи спостереження, інтерв'ю, тестів тощо. Були спроби розробити нові методики аналізу літератури, фільмів, преси, виступів політиків, стилю пропаганди.

Отже, розвиток концепції та теорій дослідження соціальної поведінки має складну та довготривалу історію. Психологічні характеристики націй вивчалися в рамках різних шкіл та напрямків, які не завжди співвідносилися між собою. Кожна пропонує новаторську ідею вивчення певних соціальних особливостей. Пояснює відмінності між культурами та пропонує своє бачення психологічних характеристик в межах окремої групи. Узагальнюючи теоретичні основи вивчення проблеми соціальної поведінки особистості, ми дійшли наступних висновків:

Вчені-дослідники різних наукових дисциплін підкреслювали значущість соціокультурного фактора в житті суспільства та окремого індивіда, свідченням чого є зацікавленість національною проблематикою на ранніх етапах розвитку наукової думки.

Розгляд психологічних особливостей народів в контексті філософських концепцій географічного детермінізму та «народного духу», в рамках школи «психології народів», культурно-центрованого та особистісно-центрованого напрямків психологічних вчень, а також з позицій психоаналітичного підходу слугує теоретичною основою дослідження сутності феномена «соціальна поведінка».

Вивчення соціальної поведінки в рамках психологічних досліджень – це спроби створити цілісну картину способу життя народу, який об'єднаний певними загальними цінностями, проживає на фіксованій території, що обмежує просторові параметри культури в силу природно-географічних факторів.

Наступний етап нашого дослідження полягає в аналізі сучасних концепцій щодо проблем дефініції та виокремлення структурних складових загальної феноменологічної соціальної поведінки особистості. У подальшому нас цікавлять взаємовпливи між культурою і поведінкою суб'єкта у важкій життєвій ситуації, зокрема зв'язки між комплексними змінними – демографічними і психологічними характеристиками досліджуваних і вибором ними соціальної поведінки.

Список використаних джерел

1. Андреева Г.М. Психология социального познания / Г.М. Андреева. – М.: Аспект-пресс, 2000. – 228 с.

2. Бабахало В. Современные тенденции молодежной культуры/ В. Бабахало// Психолог. – 2001. – № 3. – С. 5-6.
3. Баженов В.Г. Воспитание педагогически запущенных подростков/ В.Г. Баженов. – К.: Знання, 2002. – 415 с.
4. Балакірева О.М. Диференціація життєвих шляхів молодого покоління залежно від факторів соціального середовища/ О.М. Балакірева// Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. – 2007. – №13. – С. 6-9.
5. Балута Л.І. Психолого-педагогічний аналіз формування особистості учнів та профілактика їх соціальної поведінки/ Л.І. Балута// Нові технології навчання. – 2001. – № 30. – С. 22-29.
6. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї/ О.І. Бондарчук. – К.: МАУП, 2001. – 96 с.
7. Гишинский Я.И. Некоторые проблемы отклоняющегося поведения/ Я.И. Гишинский. – М.: Наука, 2001. – 314 с.
8. Головатий Н.Ф. Социология молодежи/ Н.Ф. Головатий. – К.: МАУП, 1999. – С. 109-115.
9. Гурьева В. А. Клиническая и судебная подростковая психиатрия / В. А. Гурьева, В. Я. Гиндикин. – М.: Триада-Х, 2000. – 314 с.
10. Городяненко В.Г. Соціологія/ В.Г. Городяненко. – К.: Знання, 2005. – 560 с.

The theoretical concepts of social behavior in works of foreign psychologists are reviewed in the article. Different thoughts about driving forces of ethnical groups' behavior are analyzed. Different approaches of social behavior measurement are reviewed. The role of social environment in formation of the life journey is defined in cultural and historical aspects. The study of social behavior within psychological research – it attempts to create a coherent picture of life of the people, which combined certain common values and lives in a fixed area, which limits the spatial parameters of culture because of natural geographic factors.

Keywords: society, social behavior, culture, ethnos, live-space, social structure.

Отримано: 22.09.2012 р.

Психологічні особливості етнічної ідентичності та толерантності у студентів-білінгвів

У статті висвітлено психологічні особливості етнічної ідентичності та толерантності у студентів-білінгвів. Подано результати емпіричного аналізу вираженості етнічної ідентичності, етнічної афіліації, а також типів етнічної ідентичності у студентів із продуктивним та репродуктивним типами білінгвізму. Встановлено, що продуктивний білінгвізм сприяє розвитку позитивної етнічної ідентичності, формуванню позитивних відчуттів щодо власної етнічної приналежності, а також становленню толерантної особистості студентів, здатних до гармонійної міжкультурної взаємодії та співпраці з членами усіх етнонаціональних спільнот.

Ключові слова: етнічна ідентичність, толерантність, етнічна афіліація, продуктивний тип білінгвізму, репродуктивний тип білінгвізму.

В статье освещены психологические особенности этнической идентичности и толерантности у студентов-билингвов. Поданы результаты эмпирического анализа выраженности этнической идентичности, этнической аффилиации, а также типов этнической идентичности у студентов с продуктивными и репродуктивными типами билингвизма. Установлено, что продуктивный билингвизм способствует развитию позитивной этнической идентичности, формированию положительных чувств по собственной этнической принадлежности, а также становлению толерантной личности студентов, способных к гармоничному межкультурному взаимодействию и сотрудничеству с членами всех этнонациональных сообществ.

Ключевые слова: этническая идентичность, толерантность, этническая аффилиация, продуктивный тип билингвизма, репродуктивный тип билингвизма.

Постановка проблеми. Мультикультурність визначає нові вектори розвитку сучасного світу, що, з одного боку, передбачає інтенсифікацію міжнародних зв'язків та посилення міжкультурної взаємодії, а з другого – збереження власної національної своєрідності та формування етнічної ідентичності представників різноманітних країн. Саме тому в українській державі, що характеризується високим коефіцієнтом етнічної мозаїчності, вирішення питання налагодження етнокультурної співпраці, розвитку позитивної етнічної ідентичності та формування уста-

Зміст

<i>С.Д.Максименко, Е.А.Хаустова</i> Теоретико-методологічний генезис вигорання у медических работников	7
<i>С.І.Алмаші</i> Розвиток особистості педагога в емоційному просторі	24
<i>І.Ф.Аршава, В.В. Корнієнко, Т.В. Єрошкіна</i> Особливості формування Я-концепції осіб з фізичними вадами в контексті соціально-психологічної адаптації	35
<i>Е.С.Бекетова</i> Символическая презентація материнського архетипа в татуировках	44
<i>А.С.Борисюк</i> Теоретичні підходи до визначення ідентичності	55
<i>Т.Ю.Бубряк</i> Проблема мотивації вибору професії «психолог»	64
<i>І.М.Бушай, О.В.Гудима</i> Образ світу старшокласників із аддиктивною поведінкою	76
<i>О.М.Васильченко</i> Репродуктивна ідентичність у структурі Я-концепції осіб зрілого віку	86
<i>І.В.Ващенко, В.О.Гринько</i> Критерії діагностики рівня професійної мобільності у викладачів вищої школи	97
<i>С.О.Гарькавець</i> Природа та генеза соціально-нормативної поведінки особистості	106
<i>В.В.Горбунова</i> Вступ до проблеми командного розвитку: ціннісно-рольові засади міжсуб'єктної інтеракції у командах	115

І.А.Горобець, О.А.Мордик

Міжособистісна культура психогенів як розвиток факторів тотальної невротизації населення України 125

Н.Є.Гоцуляк

Вплив умов тестування на виконання інтелектуальних тестів і тестів здібностей 135

О.Я.Гошовська

Психологічний аналіз змістово-функціонального наповнення терміна «психологічний захист» у контексті самоприйняття особистості 146

І.І.Давиденко

Створення життєвої перспективи особистості з позиції соціального конструктивізму 157

І.В.Данилюк

Маргарет Мід як фундатор наукового напрямку «Культура і особистість» 166

О.В.Дробот

Методи дослідження і статистичні підстави диференціації рівнів розвитку управлінської свідомості 176

М.П.Зажирко, Т.С.Яценко

Глубинное познание психики с использованием визуализированной самопрезентации субъекта 187

А.В.Зінченко

Психологічний захист як механізм соціальної адаптації хворих на епілепсію 213

Н.Г.Клименко

Казкотерапевтичні технології в сучасній практиці 223

О.Г.Коваленко

Суб'єктивне відчуття самотності осіб похилого віку 239

І.В.Коваль

Сумісна діяльність у процесі оволодіння іноземною мовою 250

Н.О.Кордунова, А.С.Денисюк

Розвиток творчого ставлення дошкільників до оточуючого їх світу 258

І.О.Корнієнко

Проблема соціокультурного фактора поведінки
особистості у роботах зарубіжних психологів 268

Л.Д.Король

Психологічні особливості етнічної ідентичності та
толерантності у студентів-білінгвів 281

П.В.Коротков

Теоретичні аспекти особистісно-превентивного
розвитку молоді 292

С.І.Корсун

Проблеми професійного відбору працівників
правоохоронних органів 302

О.В.Костюченко

Рекреаційні аспекти активних творчих методів
сенсорно-перцептивної активації для дітей підліткового
та юнацького віку 313

С.Б.Кузікова

Уявлення про саморозвиток особистості в зарубіжних
психологічних теоріях. 323

Ю.Ю.Курілов, І.В.Данилюк

Несвідоме як джерело пізнання злочину 335

Н.В.Кіщук

Психологічні аспекти розробки педагогічних
програмних засобів для розвитку просторової
орієнтації молодших школярів. 346

Д.В.Логвінова

Психологічні особливості впевненості молоді в собі 357

Н.М.Макаренко

Проблеми сучасного підлітка на етапі дорослішання
(adolescence) (на основі матеріалів зарубіжних
інтернет-публікацій) 368

С.В.Маковєєва, Н.П.Шайда

Психологічні особливості відповідального
ставлення підлітків до власного соматичного
здоров'я 379

К.С.Максименко

Проблема психотерапии личности при психосоматических и хронических (инвалидизирующих) заболеваниях в украинской медицинской психологии последнего двадцатилетия 390

К.О.Малишева

Префронтальні відділи кори головного мозку: історія новітніх досліджень 404

А.О.Марченко, В.І.Барко

Емоційний інтелект і поведінкові стратегії управлінської діяльності правоохоронців 414

Г.М.Матяш

Поняття чуйності як професійно значущої якості особистості вчителя 423

Ю.А.Михальська

Особливості психології обходження з хворими медичного персоналу 434

О.Є.Мойсєєва

Можливості і закономірності психологічної профілактики та корекції агресивної поведінки неповнолітніх 444

О.І.Морозова-Ларіна

Гендерна ідентичність та соціокультурне середовище . . . 453

С.А.Мул

Запам'ятовування, збереження та відтворення інформації прикордонним керівником. 462

Н.І.Навоєва

Дослідження вилучених видів відчуття у професійній діяльності менеджера 473

О.М.Немеш

Методологічний підхід до вивчення інформаційно-реконструктивних технологій особистості. 483

Г.М.Омельченко

Психологічні основи дослідження просторово-часових детермінант комунікативної діяльності у дітей із затримкою психічного розвитку 492

Л.А.Онуфрієва

Методологічний та теоретичний аспекти розвитку
особистості професіонала. 502

В.І.Остапенко

Factors of forming intercultural communication
competence in foreign language teaching/learning 521

О.І.Остапівський

Професійна ідентичність особистості: зміст та підходи
вивчення. 533

О.Л.Пахомова

Роль внутрішнього мовлення в розвитку
психологічної культури спілкування у майбутніх
психологів 544

І.С.Підгірна

Збагачення громадської думки: закономірності
та критерії 555

Н.А.Побірченко, І.О.Цибулько

Психологічні фактори розвитку професійної рефлексії
у студентів авіаційного університету 566

Л.В.Помиткіна

Психологічна готовність студентів до визначення
власної життєвої позиції 576

Е.М.Попович

Створення психолого-педагогічних умов
морального розвитку учнівської молоді в закладі
професійно-технічної освіти 586

М.В.Раскин, Д.В.Сай

Влияние воспитателей на развитие детей
в Домах ребенка 594

З.О.Ржевська-Штефан

Особливості «професійного вигорання» викладачів
вищих навчальних закладів 614

Т.В.Сергеева

Принцип экзистенциальности эко-гуманистической
технологии саморазвития 624

Р.Т.Сімко	Особливості структури програми розвитку психомоторики суб'єкта для діяльності в екстремальних умовах.	637
А.С.Сиренко, Е.Ю.Яручик	Символ «огня» в его архетипическом содержании	646
І.І.Солійчук	Теоретико-методологічний аналіз проблеми готовності практичного психолога до професійної діяльності	657
V.I.Spivak	Features of self-control in adolescence	668
М.В.Терещенко	Психологічні рекомендації батькам щодо розвитку позитивного образу сім'ї дошкільників	684
О.М.Тохтамиш	Психологічний механізм реактивного утворення та його зв'язок із самосприйняттям особистості	697
Ю.В.Третякова	Застосування технологій дистанційного навчання для підвищення якості засвоєння навчального матеріалу.	706
Р.О.Труляєв	До питання зв'язку особистісних особливостей педагога та навчальної успішності учнів	716
Г.Є.Улунова	Професійна культура державного службовця як культура особистості.	726
О.А.Чеканська	Психологічне забезпечення психічного здоров'я населення Поділля (кінець ХІХ – початок ХХ століть)	736
Г.В.Чуйко, М.І.Комісарик	Проблема самоактуалізації у студентському віці	746
А.В.Шамне	Постнекласична і традиційна парадигми отроцтва: обмеження та перспективи в контексті становлення плюралістичної методології пізнання	756

О.Я.Шаюк

Експериментально-психологічні умови формування професійної толерантності майбутніх економістів 768

А.В.Шукуленко

Особливості функціонування емоційної сфери неповнолітніх засуджених 779

К.І.Shkarlatiuk

Professional prognoses formation by means of self futuring training in adolescence 788

Т.І.Щербак

Розвиток образу «Я» особистості через активізацію інтелектуальних дій 795

С.М.Янкевич

Психологічні детермінанти ціннісно-орієнтаційного розвитку особистості майбутніх фахівців освітньої галузі. 805

А.О.Яцюрин

Поняття та ідеї сучасної психології, необхідні для дослідження креативності особистості: актуальність проблеми. 814

Відомості про авторів 826

CONTENTS

<i>S.D. Maksymenko, E.A. Haustova</i> Theoretical-methodological causes of burn-out syndrome among medical workers	7
<i>S.I. Almashi</i> A pedagogue's personality development in the emotional plane	24
<i>I.F. Arshava, V.V. Kornienko, T.V. Yeroshkina</i> Formation of self-identity of individuals with disabilities in the context of social-psychological adaptation	35
<i>E.S. Beketova</i> Symbolic representation of the mother archetype in tattoos	44
<i>A.S. Borysyuk</i> Theoretical approaches to determine an identity	55
<i>T.Y. Bubryak</i> The issue of motivation in choosing the profession of a «psychologist»	64
<i>I.M. Bushai, O.V. Hudyma</i> The world-view of high school students with addictions.	76
<i>O.M. Vashylchenko</i> Reproductive identity within the structure of self-identity of mature individuals	86
<i>I.V. Vashchenko, V.O. Grynko</i> Criteria for determining levels of professional mobility in teaching staff of higher educational establishments	97
<i>S.O. Harkavets</i> Nature and genesis of socially normative behavior of an individual	106
<i>V.V. Horbunova</i> An introduction to developing teamwork skills: values and roles in team interaction	115

I.A.Horobets, O.A.Mordyk

Interpersonal culture of psychogenes as developing factors of massive sufferings from psychogenic disorders among Ukrainian people 125

N.Y.Hotsulyak

Effects of testing environment on performance on intellectual and aptitude tests 135

O.Y.Hoshovska

A psychological analysis of content and function of the term “psychological defense” in the context of self-perception of an individual 146

I.I.Davydenko

Creation of life prospects of an individual within the framework of social constructivism 157

I.V.Danylyuk

Margaret Mead as the founder of the research tendency “Culture and individual” 166

O.V.Drobot

Research methods and statistical substantiation of differentiating among levels of development of management mentality 176

M.P.Zazhyrko, T.S.Yatsenko

In-depth exploration of the psyche through subjects’ visualized self-representation 187

A.V.Zinchenko

Psychological defense as a mechanism of social adaptation of people with epilepsy 213

N.G.Klimenko

Technologies for using fairy-tale therapy in contemporary practice 223

O.G.Kovalenko

Senior people’s subjective feeling of loneliness. 239

I.V.Koval

Teamwork in learning a foreign language 250

<i>N.O.Kordunova, A.S.Denisyuk</i>	
Promoting a creative attitude of preschoolers towards the world around them	258
<i>I.O.Korniyenko</i>	
The issue of the sociocultural factor in an individual's behavior as presented in the works of foreign psychologists	268
<i>L.D.Korol</i>	
Psychological features of ethnic identity and tolerance of bilingual students	281
<i>P.V.Korotkov</i>	
Theoretical aspects of personal and preventive development of adolescents	292
<i>S.I.Korsun</i>	
The issue of recruitment in law enforcement agencies	302
<i>O.V.Kostyuchenko</i>	
Recreational aspects in active creative methods of sensory-perceptive activation for adolescent children	313
<i>S.B.Kuzikova</i>	
Concepts of individuals' self-development in foreign psychological theories	323
<i>Y.Y.Kurilov, I.V.Danylyuk</i>	
The subconscious as a source of exploration of a crime	335
<i>N.V.Kishchuk</i>	
Psychological aspects of developing pedagogical methods for special orientation development among young schoolchildren	346
<i>D.V.Lohvinova</i>	
Psychological features of self-confidence of young people	357
<i>N.M.Makarenko</i>	
Problems of contemporary adolescents (based on foreign internet publications)	368

S.V.Makoveyeva, N.P. Shaida

Psychological features of responsible attitudes of adolescents to their own somatic health 379

K.S.Maksymenko

The problem of psychotherapy for individuals with psychosomatic and chronic (debilitating) disorders in Ukrainian medical psychology of the last twenty years 390

K.O.Malysheva

Prefrontal lobes of the cerebral cortex : an overview of the latest research 404

A.O.Marchenko, B.I.Barko

Emotional intellect and behavior strategies of law enforcement officers 414

I.M.Matyash

Empathy as a professionally significant quality of a teacher's personality 423

Y.A.Myhalska

Psychological features of the of bed-side manners of medical personnel 434

O.Y.Moyseyeva

Possibilities and patterns in psychological prevention and correction of aggressive behavior of adolescents 444

O.I.Morozova-Larina

Gender identity and sociocultural environment 453

S.A.Mul

Memorization, retention, and retrieval of information by a border manager 462

N.I.Navoyeva

An investigation of withdrawn feelings in the professional activity of manager. 473

O.M.Nemesh

A methodological approach to the study of information-reconstructive technologies of an individual 483

<i>I.M.Omelchenko</i>	Psychological bases of research into special-temporal determinants in the communicative activity of children with retarded psychological development	492
<i>L.A.Onufriieva</i>	Methodological and theoretical aspects in the development of the personality of a professional	502
<i>V.I.Ostapenko</i>	Factors of forming intercultural communication competence in foreign language teaching/learning	521
<i>O.I.Ostapovskiy</i>	Professional identity of an individual: content and research approaches	533
<i>O.L.Pahomova</i>	The role of internal speech in the development of the psychological culture of communication of future psychologists	544
<i>I.S.Pidhirna</i>	Enriching the public opinion: patterns and criteria	555
<i>N.A.Pobirchenko, I.O.Tsybulko</i>	Psychological factors of development of professional reflexes among students of an aviation university	566
<i>L.V.Pomytkina</i>	Students' psychological readiness in choosing their life position	576
<i>E.M.Popovych</i>	Creating pedagogical conditions for moral development among students at professional-technical education establishments	586
<i>M.V.Raskyn, D.V.Sai</i>	The influence of teachers on children's development in orphanages	594
<i>Z.O.Rzhevska-Shtefan</i>	Examining "professional burn-out syndrome" in teaching staff of higher educational establishments	614

T.V.Serheyeva

The principle of existentialism in the eco-humanistic technology of self-development. 624

R.T.Simko

Examining the developmental structure of psychomotor skills of a subject for work in extreme conditions. 637

A.S.Syrenko, E.Y.Yaruchyuk

The symbol of “fire” in its archetypical content 646

I.I.Soliychuk

A theoretical-methodological analysis of readiness of a practical psychologist for professional activity 657

V.I.Spivak

Features of self-control in adolescence 668

M.V.Tereshchenko

Psychological recommendations to parents on the development of a positive image of a family for preschoolers 684

O.M.Tohtamysh

The psychological mechanism of response formation and its link to an individual’s self-perception. 697

Y.V.Tretyakova

Using distance learning technologies to improve the quality of mastering the material 706

R.O.Trulyayev

On the issue of the relationship between personal features of a pedagogue and students’ academic achievement 716

H.E.Ulunova

Professional culture of a state employee as a culture of an individual 726

O.A.Chekanska

Psychological provision of mental health care for the population of Podillya (end of XIX-beginning of XX centuries). 736

<i>H.V.Chuiko, M.I.Komisaryk</i>	
The problem of self-actualization in college years	746
<i>A.V.Shamne</i>	
Postnonclassical and traditional paradigms of boyhood: limitations and prospects in the context of formation of a pluralistic methodology of cognition	756
<i>O.Y.Shayuk</i>	
Experimental-psychological conditions of the development of professional tolerance in Economics majors	768
<i>A.V.Shykulenko</i>	
Examining the functioning of the emotional sphere of juvenile offenders	779
<i>K.I.Shkarlatiuk</i>	
Professional prognoses formation by means of self futuring training in adolescence.	788
<i>T.I.Shcherbak</i>	
Developing the image of “self” in an individual through the activation of intellectual actions.	795
<i>S.M.Yankevych</i>	
Psychological determinants of value-orientational development of personality of future educators	805
<i>A.O.Yatsiurik</i>	
Notions and ideas in contemporary psychology useful in researching an individual’s creativity: relevance of the issue	814
Information about the authors.	834

Проблеми сучасної психології

Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

У збірнику наукових праць, створеному вперше спільно Інститутом психології імені Г.С. Костюка НАПН України і вищим навчальним закладом, висвітлюються найбільш актуальні проблеми сучасної психології. У ньому представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних і закордонних дослідників у галузі загальної, педагогічної, вікової, експериментальної, медичної та спеціальної психології.

У представлених наукових працях аналізуються проблеми чинників, умов розгортання і труднощів психічного розвитку, питання вікових й індивідуальних особливостей становлення особистості та психології навчання, обговорюються перспективи можливих нових психолого-педагогічних підходів до проблем сучасної психології.

Збірник наукових праць адресовано професійним психологам і фахівцям суміжних наук, докторантам й аспірантам, магістрантам і студентам психологічних факультетів, а також усім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку психологічної науки.

*Директор
Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України –
Максименко Сергій Дмитрович,
дійсний член НАПН України,
доктор психологічних наук, професор*

*Ректор
Кам'янець-Подільського
національного університету
імені Івана Огієнка –
Копилов Сергій Анатолійович,
доктор історичних наук, професор*

Проблемы современной психологии

**Сборник научных трудов Каменец-Подольского
национального университета имени Ивана Огиенко, Института
психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины**

В сборнике научных трудов, созданного впервые совместно Институтом психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины и высшим учебным заведением, рассматриваются наиболее актуальные проблемы современной психологии. В нем представлен широкий спектр научных разработок отечественных и иностранных исследователей в области общей, педагогической, возрастной, экспериментальной, медицинской и специальной психологии.

В представленных научных трудах анализируются проблемы факторов, условий развертывания и сложностей психологического развития, вопросы возрастных и индивидуальных особенностей становления личности и психологии обучения, обсуждаются перспективы возможных новых психолого-педагогических подходов к проблемам современной психологии.

Сборник научных трудов адресован профессиональным психологам и специалистам смежных наук, докторантам и аспирантам, магистрантам и студентам психологических факультетов, а также всем, кто интересуется современным уровнем развития психологической науки.

*Директор
Института психологии
имени Г.С. Костюка НАПН Украины –
Максименко Сергей Дмитриевич,
действительный член НАПН Украины,
доктор психологических наук, профессор*

*Ректор
Каменец-Подольского
национального университета
имени Ивана Огиенко –
Копылов Сергей Анатольевич,
доктор исторических наук, профессор*

Problems of modern psychology

**Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan
Ohienko National University,
G.S.Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of
Pedagogical Science of Ukraine**

The collection of research papers, first created by G.S.Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine and the educational establishment, is devoted to the scientific discussion of issues in contemporary psychology. It presents a wide range of studies by Ukrainian and foreign researchers in the fields of general, pedagogical, age, experimental, medical and special psychology. It presents analysis of the issues, conditions, and difficulties of psychological development, age-related and individual differences in the development of an individual and psychology of education.

The research presented in this collection of papers addresses the issues of causes and conditions of problems that may arise in an individual's psychological development, issues of age differences and individual differences, and the field of pedagogical education; discusses possibilities of new psychological-pedagogical approaches to various issues of contemporary psychology.

The target readership of the collection of research papers includes professional psychologists, graduate and postgraduate students, as well as everybody else who shows interest in the current state of psychology as a science.

*Maksymenko Serhiy Dmytrovych –
director of G.S.Kostiuk Institute of Psychology at the
National Academy of Pedagogical Science of Ukraine, member of
the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine, Doctor
of Psychological Science, Professor*

*Kopylov Sergiy Anatoliyovych –
Rector of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko
National University,
Doctor of Historical Science, Professor*

Scientific publication

Problems of modern psychology

**Collection of research papers of
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University,
G.S.Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy
of Pedagogical Science of Ukraine**

Issue 19

Editor	<i>N.G. Piankovska</i>
Computer version	<i>V.O.Farion</i>
English translation	<i>Y.V. Savolainen</i>

“Aksioma” Publishing House
(certificate GC №1808 of 26.05.2004)
Kamianets-Podilskyi, p/b 8, 32300
Tel/Fax: (03849) 3-90-06

Printed in the PE “Aksioma” printing house
Prov.Pivnichniy, 5, Kamianets-Podilskyi, 32300

Наукове видання

Проблеми сучасної психології

**Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка,
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України**

Випуск 19

Редактор *Н.Г. Пянковська*
Комп'ютерна верстка *В.О. Фаріон*
Переклад на англійську мову *Я.В. Саволайн*

Підписано до друку 20.02.2013 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookC. Друк офсетний.
Ум.друк.арк. 49,99. Обл. вид. арк. 48,78.
Тираж 300 пр. Зам. № 497 .

Видавництво “Аксіома”
(свідоцтво ДК №1808 від 26.05.2004 р.)
м. Кам'янець Подільський, а/с 8, 32300
Тел./факс: (03849) 3-90-06

Надруковано в друкарні ПП “Аксіома”
пров. Північний, 5, м. Кам'янець-Подільський, 32300